

I samme øjeblik gik der som et suk gennem naturen. Nede fra dalen lød et hult drøn, der, alt mens det hurtigt steg i styrke, kastedes frem og tilbage mellem bjergvæggene som en langtrullende, underjordisk torden. ¶¶

Per bliver bleg og bange, indtil han husker på, at lyden blot er et ekko, altså et naturvidenskabeligt fænomen, så ler han lettet. Sagen er imidlertid, at han spontant opfatter lyden som et budskab fra det mørke og underjordiske rum, der romanen igennem bruges til at symbolisere den livsfjendske, sideniuske kristendom. Selv ikke her, i højderne, kan han blive oplevelsen kvit. Han er og bliver Per Sidenius.

Forholdet til Jakobe går til sidst i opløsning, og det samme gør et ægteskab med en naiv grundtvigiansk præstedatter, Inger. Til sidst er Per alene, og først nu finder han frem til en måde at leve med sin arv på. Han ender sine dage i ensomhed som landmåler i den storslåede natur på Agger Tange. Under indflydelse af dette landskab når han frem til en forsoning med sig selv. Han finder et eksistentielt ståsted, om end ikke et hjem i den klassiske dannelsesromans betydning af ordet.

I *Lykke-Per* er to af de afgørende tematikker i Pontoppidans forfatterskab indgående belyst. Det første tema er menneskets forhold til sin opdragelsesmæssige og kulturelle arv, der klæber ved individet og udgør en slags *social determinisme*. Det andet tema er forholdet til naturen, og her ser Pontoppidan naturen – og kvinden – som en kraft, der til en vis grad kan hele den splittelse, som det moderne samfund påfører individet.

Pontoppidan bliver ikke æstetisk nyskabende i samme grad som Jacobsen og Bang, men han er den forfatter i det moderne gennembrud, der mest konsekvent og grundigt gennemlyser dets centrale temaer.

KVINDERNE OG DET MODERNE GENNEMBRUD

På Brandes' program for en moderne litteratur står forholdet mellem kønnene placeret højt på listen over de problemer, der skal sættes under debat. Han har faktisk selv lagt ud og har allerede i 1869 oversat englænderen John Stuart Mills bog *On The Subjection of Woman* (*Kvindernes underkuelse*). Ikke blot har han oversat bogen, han har også skrevet et

forord, hvor han giver sin fulde støtte til kvindernes kamp for frihed og lighed.

Så kvindernes *emancipation* ligger ham altså alvorligt på sinde, og det er karakteristisk, at kraften og energien, provokationen og oprøret hos stort set alle de moderne forfattere udgår fra denne konflikt: forholdet mellem to køn, der skal leve sammen i ægteskabet, men som vokser op med vidt forskellige syn på sig selv og verden.

De tre store mandlige forfattere, som vi netop har set på: Jacobsen, Bang og Pontoppidan tematiserer i høj grad denne konflikt, og de to første gør det med en synsvinkel, der er udpræget kvindelig. Går vi til vore nabolande Norge og Sverige, så er der tale om det samme mønster. De store gennembrudsforfattere gør ofte netop kønsforholdet til aksen, hvorom deres forfatterskab drejer. Henrik Ibsens *Et Dukkehjem*, som handler om den uskyldige barnehustru, der kommer til indsigt i ægteskabets løgnagtighed, opføres den dag i dag på teater-scener over hele verden. Og det samme gælder August Strindbergs stykker *Frk. Julie* og *Faderen*, der også handler om kærlighedslivets pervertering i et samfund, der officielt hylder én, kysk, seksualmoral, men som praktiserer en helt anden.

Forholdet mellem kønnene og den borgerlige seksualmoral er simpelt hen det mest påtrængende, sprængfarlige og vedkommende tema i den moderne gennembrudslitteratur.

SÆDELIGHEDSFEJDEN

En del unge begavede kvinder tager i årene efter 1870 Brandes og de andre mænd på ordet: de forlader deres trygge, men klaustrofobiske hjem og begiver sig til København for at gøre litterær karriere. Faktisk opstår der omkring 1880 et kunstnerisk miljø i København, hvor kvinderne for første gang nogensinde spiller en rolle. Ganske vist har Danmark tidligere haft kvindelige forfattere, men det har været individuelle og specielle omstændigheder, der formede dem, og de har alle været undtagelser fra reglen om, at en forfatter var en mand. Nu derimod er der tale om et tidstypisk opbrud fra den patriarkalske familie. Til billedet hører, at nogle kvinder i 1871 havde dannet *Dansk Kvindesamfund*, hvor forkvinden i 1883 hedder Elisabeth Grundtvig. Hun er barnebarn af den berømte salmedigter, og hun kommer selv

i offentlighedens søgelys, da den såkaldte sædelighedsfejde bryder ud.

Blandt det moderne gennembruds mænd var der *forskellige* syn på kvindens seksualitet. Alle var man enige om, at det ikke var ret og rimeligt, at der fandtes én moral for kvinder – nemlig at de skulle holde sig 'rene' og jomfruelige før ægteskabet – og en anden for mænd, der frit kunne gå til prostituerede og i øvrigt i det bedre borgerskab i vid udstrækning benytte sig af kvindeligt tyende. Det afgørende spørgsmål var nu, hvilken strategi man gik ind for. Den ene løsning var, at kvinderne i højere grad fik lov at gøre sig seksuelle erfaringer, inden de giftede sig. Det ville give lykkeligere og sundere ægteskaber, hvis de unge piger ikke var så seksualforskrækkede og neurotiske. Det synspunkt var Brandes'. Det andet synspunkt var naturligvis, at man måtte forlange en streng kønsmoral *også* af mændene. Det ville skaffe samfundet af med alle 'de uægte' børn, og spare masser af mennesker for kønssygdomme, som blev bragt videre fra de prostituerede til borgerskabets pæne familier. Det synspunkt stod nordmanden Bjørnstjerne Bjørnson for, og han gav sit synspunkt ord og argumenter i et skuespil, *En handske*,

Christian Krohg: Albertine i politilægens venteværelse. 1885-87.olie på lærred. 211 x 326 cm. Nasjonalgalleriet, Oslo.

som blev udgivet i 1883. Derefter brød helvede løs i det radikale miljø. Debatten blev nærmest en slags kuigsulstand mellem de to lejre, hvorfor den da også blev kaldt *sædelighedsfejden*, og den rasede med vekslende intensitet i flere år.

I 1887 tager *Dansk Kvindesamfund* parti. I en række foredrag forsvare Elisabeth Grundtvig Bjørnson og kyskhedsmoralen, den såkaldte *handskemoral*.

Brandes angriber hende rasende i *Politiken*, der er den radikale fløjs talerør. Det pinlige for Brandes er naturligvis, at kvindernes egen organisation ikke mener, at kvinderne skal kaste sig ud i seksuel frigørelse, og at han dermed ser de synspunkter, han i høj grad har bygget sit virke op omkring, dementeret af dem, der faktisk lægger krop til borgerskabets kyskhedsideal, kvinderne selv. Desuden passer den tanke formentlig ikke Brandes, at mændene skulle afstå fra seksuel udfoldelse inden ægteskabet og uden for ægteskabet. Brandes er nemlig selv i både samtid og eftertid blevet skildret som noget af en Don Juan-type, han lever desuden i et problemfyldt ægteskab og har givetvis muntret sig uden for ægtesengen. Men det afgørende er, at han simpelthen har et andet og mindre seksualforskrækket syn på kønslivet. Og han må altså her gøre den klassiske erfaring: at dem, man vil befri fra nød og undertrykkelse, pludselig selv ytrer sig og vi-

ser sig at have synspunkter, der ikke mindst er formet af den selv samme nød og undertrykkelse. Med en fri seksualmoral i et samfund uden effektive præventionsmidler ville det jo ubetinget blive kvinderne, der nok engang kom til at lægge krop til – i form af uønskede børn, hasarderede svangerskabsafbrydelser o.lign. Og ville en frisættelse af det kønsliv, man slet ikke var opdraget til at nyde, være dét værd?

Kvinderne tænkte sig om og sagde nej.

SAMMENBRUDS-LITTERATUR

Af de unge begavede kvinder, der færdedes i kredsen omkring Brandes, var der flere, som nåede at få deres bøger publiceret i perioden. En del andre kvindelige forfattere nåede aldrig ud over skrivebordsskuffen. Først en meget senere eftertid fik efter næsten hundrede år indhentet noget af det forsømte og trykte en mængde litteratur, skrevet af kvinder i perioden 1870-1900.

Amalie Skram (1846-1905) er egentlig norsk, men efter et langvarigt fornuftsægteskab med en norsk kaptajn ender hun som en moden kvinde i København, hvor hun gifter sig med Erik Skram, en af forfatterne fra gennembrudsmiljøet. Miljøet her giver hende en dyb og varig inspiration, og hun skriver senere, at for nogle kvinder kan trangen til selvstændighed blive så stærk, at man *må* forlade alt. Mand, tryghed, materiel velstand, ja, selv børnene må skubbes til side, når sjælen forlanger at blive sat fri. Og det kunne da også meget nemt blive resultatet: kvinder var nemlig ikke myndige, ikke økonomisk ansvarlige i lovens forstand, og som regel fik manden ved skilsmisse desuden alle børn, der ikke var meget små. Så det var ret beset et vovestykke uden lige at forlade sin mand, 'blot' fordi man ikke elskede ham.

Men Amalie Skram er heldig. Erik Skram ser fra begyndelsen hendes talent og opmuntrer det. Han opgiver endog i flere år sit eget forfatterskab for at støtte sin hustru i hendes kunstneriske udfoldelser. Man kan på mange måder sammenligne ægteparret Skram med malerparret Ancher, hvor Anna Ancher også får sin mands fulde støtte til sit kunstneriske virke.

I 1885 debuterer Amalie Skram med romanen *Constance Ring*. Constance lever i et

elendigt ægteskab, som hun søger at frigøre sig fra. Romanen skildrer bl.a. utroskab og psykisk ustabilitet. Og den ender logisk nok i tragedie – med Constances selvmord. Her er der ingen optimisme at spore, hvad angår den seksuelle frigørelse. Bogen er ikke positiv programlitteratur efter Brandes-brødrenes opskrift. Den bliver ved udgivelsen stemplet som overspændt og usædelig. Amalie Skram reagerer rasende og såret og skriver i et brev:

¶¶ Noget så uhørt lumpent som den modtagelse min bog har fået! Ikke andet end skældsord og gemene fortolkninger. ... Ikke et eneste venligt eller anerkendende ord, hverken privat eller offentligt, ikke ét, ikke ét. Bare skældsord og pøbelagtighed. ¶¶

Så vejen frem imod et fuldbyrdet forfatterskab bliver fyldt med ydre modstand og indre kriser. Amalie Skram har svært ved at producere den litteratur, hun ønsker, og hendes kunstneriske kriser afstedkommer et par langvarige indlæggelser på psykiatrisk hospital. I en lang periode er hun indlagt på Kommunehospitalets 6. Afdeling, hvor Henrik Pontoppidans bror, Knud Pontoppidan, er professor og øverste chef. Han er streng og autoritær, og med ham som en central faderlignende figur gennemspiller hun en række opgør, som delvist forløser hende. Om sine oplevelser på Kommunehospitalet skriver hun herefter de to romaner, som nok er hendes kendteste i Danmark, nemlig *Professor Hieronimus* (1895) og *På Sct. Jørgen* (1895). Bøgerne afstedkommer en heftig debat om metoderne på vore mentallenhospitaler, og i vor tid har den såkaldte *Galebevægelse* kaldt sit blad for psykiatriske patienter for *Amalie*. Af respekt for den kvinde, der som en af de første overhovedet tog dette felt op til kritisk, offentlig belysning.

Selv om Amalie Skram betragter sig som en dansk forfatterinde, skriver hun i årene 1887-98 som modvægt til sit moderne, debatorienterede forfatterskab den store slægtsroman *Hellemyrsfolket* (1887-98). Den er norsk både i sprog og toneleje og giver brede beskrivelser af norsk folkeliv.

Trods periodevis sindssyge og masser af andre problemer er Amalie Skram nok den af de nye forfatterinder, der klarer skærene bedst. For flere kvinder fører det moderne gennembrud på det personlige plan til sammenbrud og selvmord. Der er tale om, at samfund, lovgiv-

ning og ikke mindst den almindelige holdning hos folk endnu ikke er parat til at give disse modige kvinder de rammer, der skal til, for at kampen ikke skal blive totalt ensom, desperat og udsigtsløs. Samfundet er altså endnu ikke moderne nok til, at de kan skabe sig et nyt og anderledes liv, men samtidig er det heller ikke gammeldags og trygt nok til at fastholde dem. Den gamle verden er ideologisk brudt sammen, men en ny virkelighed er endnu ikke født. Alle de medaljer, man høster i denne opbruddets kamp, har to sider. Når man fører den optimistiske, offensive kamp imod det borgerlige ægteskab, underminerer man samtidig individets sociale netværk. Når man opskriver individet som stærkt og selvstændigt, henviser man det samtidig til ensomhedens tunge beslutninger. Når man afliver barnetroens Gudfader, stiller man samtidig individet under en tom og uendelig himmel. Og ingen oplever medaljens bagside stærkere end kvinderne, hvis problematiske holdepunkter netop har været den patriarkalske familie og den patriarkalske religion.

De kvindelige forfatteres tragiske skæbner peger på dette centrale træk ved perioden. Det moderne gennembrud er ikke mindst et moderne *værdisammenbrud*.

De kvindelige forfattere er forud for deres tid, og de kommer til at betale en høj pris for deres kunstneriske karriere.

For *Adda Ravnkilde* (1862-83) bliver prisen den højest tænkelige, døden for egen hånd i en meget ung alder. Hun bliver født i Sakskøbing, hvor hendes far er herredsfuldmagtig, og meget tidligt viser hun sig som et højt begavet barn. Allerede som ung pige læser hun avancerede moderne bøger. Bl.a. læser hun Brandes' Stuart Mill-oversættelse. Hun er også kun et stort barn, da hun selv begynder at skrive.

I en kort periode er hun huslærer, men da det bliver for trangt, beslutter hun at skaffe sig en egentlig uddannelse til lærer på *Zahles Seminarium*, som var et af de få uddannelsesvalg, en kvinde på den tid havde.

Som blot 21-årig tager hun så til København. Med sig bringer hun sine manuskripter til romanerne *En Pyrrhussejr*, *Judith Første* og *Tantaluskvaler*. Hun sender dem til Brandes, men han reagerer ikke. Efter blot to måneder i København begår hun selvmord. Selvmordet ligner en makaber, erotisk iscenesættelse: Først

tager hun gift, dernæst sårer hun sig selv i underlivet med en kniv, og endelig skyder hun sig med en revolver.

Georg Brandes og Erik Skram sørger nu for at redigere og udgive romanerne, og Brandes karakteriserer hende i sin nekrolog som: »... det stakkels geniale barn, der fra alle sine frugtbare drømmerier og kække fremtidsplaner var gået ind i det store mørke«.

En kvindelig svensk forfatter, *Victoria Benedictsson*, får en lignende skæbne: Hun kommer til København efter at have forladt sin svenske ægtemand, forelsker sig hovedkulds og ugengældt i Georg Brandes, hvorefter hun afslutter sit liv med et dramatisk selvmord på *Hotel Leopold* i København, hvor hun med en barberkniv skærer halsen over på sig selv.

Som forfatter tilhører hun den svenske litteraturhistorie, hvor hendes romaner med gennembrudslitteraturens klassiske temaer i dag er fuldt anerkendte. Men som *skæbne* tilhører hun i høj grad det moderne gennembruds kernemiljø i København.

FORFATNINGSKAMPEN OG LITTERATUREN

Da det moderne gennembruds mænd og kvinder sætter deres kritik ind, vender de sig på næsten alle områder mod et samfund, der hyl-der konservative ideer. Kampen på det rent literære område bliver meget hurtigt til en kamp også på det politiske felt. Og det er delvis de samme personer, der færdes på den literære og den politiske scene. Således bliver fx Georg Brandes' bror, Edvard, en førerfigur i kampen mod konservatisme og godsejermagt.

Ligesom den konservative litterære smag angribes, sådan angribes også den politiske konservatisme. Og i 1884 får den radikale kreds omkring Brandes-brødrene deres eget talerør, avisen *Politiken*. Her er Edvard Brandes ledende redaktør, og det er især her det moderne gennembrud får en kulturpolitisk scene. Bl.a. anmeldes de moderne forfatteres bøger i avisen, og det er ikke i små anmeldelser på særlige litteratursider, som vi kender det i dag. Når fx Pontoppidan publicerer sine samfundskritiske noveller, så står Edvard Brandes' anmeldelse af dem ofte på forsiden af avisen. Og ikke mindst Pontoppidan er det i øvrigt, der skriver litteratur med direkte poli-

tiske temaer fra kampen om forfatningen. Kunst og politik er i denne periode meget ofte to sider af samme sag.

Men det er karakteristisk, at forfatningskampen i Danmark har to fronter. På landet er det især højskole- og andelsbevægelse, der i praksis bygger et folkeligt demokrati op. I byerne er det et kulturradikalt miljø, der arbejder på ideologiernes slagmark.

Begge dele får betydning for det danske kulturliv i mange, mange årtier. Ja, det har stadig betydning for vores måde at opfatte nation og demokrati på. Men samtidig er der en vis fjendtlighed imellem de to miljøer. Pontoppidan fx kan ikke fordrage den grundtvigianske højskolebevægelse og dens nationale sindelag, og nogle af hans mest giftige karikaturer er af grundtvigianske præster.

Uden at man egentlig planlægger det, træk-

ker man dog på samme hammel, man arbejder hen imod et mål, som først en eftertid kan se klart. Man bygger i disse år forudsætningerne op for det danske folkelige demokrati, for ligestilling mellem mand og kvinde, og for individets centrale placering.

Omkring 1890 er kraften imidlertid gået af det moderne gennembrud i den oprindelige form. Brandes selv er ikke længere brandesia-ner, men tænker nu i et perspektiv, der hedder den store ener. Man har kaldt denne holdning for *aristokratisk radikalisme*. J. P. Jacobsen er død, og de fleste forfattere vender sig indad. Men gennembruddet har haft sin virkning. Den gamle tids kunst er uigenkaldeligt død, og nye europæiske strømninger bliver fremover en vigtig inspirationskilde for danske kunstnere.

Danmark er for alvor blevet en integreret del af Europa.

OG